

Kemalpaşazâde Said Bey ve “Hukuku Siyasiye-i Osmaniye Dersleri” (1329) Üzerine Notlar

Kemalpaşazade Sait Bey and notes on “Hukuku Siyasiye-i Osmaniye Dersleri (Ottoman Political Law Courses (1329))

Rukiye AKKAYA*

ÖZ

Kemalpaşazâde Said Bey'in (1848-1921), Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de anlattığı Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye başlığını taşıyan ders notları, Latin harflerine aktarıldı ve günümüz Türkçesine uyarlaması yapılarak basıldı. Bu ders notları, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne'de anlatılan, Kamu Hukuku derslerinin içeriğine dair önemli ipuçları vermektedir. 1885'te (1301) mektepte öğrenci olan Abdurrahman Adil Eren, ders notlarını 1913'te İstanbul'da yayınlamıştı. I. Meşrutiyet'in siyasi atmosferi dikkate alınarak, yeni başlayan hukuk eğitimi ve kamu hukuku dersleri bir model oluşturması açısından değerlidir. Derslerde anlatılan temel başlıklarda, toplumun köklerine dair Aristocu görüşün ve modern anlamda yasa/yasama tanımlarının verildiğini görüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda gerçekleştirdiği modernleşme aşamalarının, hukuka ve insan haklarına bir yansımaları olan Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye derslerine getirdiğimiz eleştiriler, ders notlarının değerini düşürmez. Siyasal gelişmelerin; hukuki dönüşümleri nasıl etkilediği, dönemin hâkim entelektüel argümanı olan oryantalizme kurban edilmeden anlatılmaktadır. Modern hukuk eğitiminde; müfredatı görmek açısından ilk Anayasa Hukuku, ilk İnsan Hakları Hukuku, ilk Genel Kamu Hukuku kitabı sayabileceğimiz bu eser derslerin öğretimi seviyesi konusunda da bir fikir vermektedir.

Çalışmada, ders notlarında yer verilen ana kavramlar; devlet, toplum, hukukun ve yasanın kaynağı gibi tematik unsurlar incelenmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 İslahat Fermanı ve 1876 Kanun-ı Esasisi'nin, insan haklarına ilişkin maddelerinin; “eşitlik”, “özgürlük” ve “yasa” kavramları arasındaki ilişkinin, Said Bey tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kemalpaşazâde Said Bey, Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye, Kamu Hukuku, Osmanlı modernleşmesi, eşitlik, özgürlük, Prens Metternich, Modern Hukuk Eğitimi.

ABSTRACT

Lecture notes titled Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye, which Kemalpaşazâde Said Bey (1848 – 1921) lectured at Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne, were transliterated into Latin letters and published after adapting them to contemporary Turkish. Afore said lecture notes give significant clues with respect to the content of the Public Law courses taught in Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne. In 1913, Abdurrahman Adil Eren, who was a student at the school in 1885 (1301), published his lecture notes in Istanbul. Considering the political atmosphere of the I. Meşrutiyet (First Constitutional Monarchy) new legal education and public law courses are valuable in terms of setting a model. We see that the Aristotelian point of view on the origins of society and modern definitions of law/legislation (lex) are described in the main topics covered in such courses. The criticism where by bring to the Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye courses, which is a reflection of the modernization phases of the Ottoman Empire in the 19th century, on law and human rights, does not detract from the value of the lecture notes. How political developments affect legal transformations are explained without being sacrificed to orientalism that is the dominant intellectual argument of the given period. Afore mentioned work, which we may assume as the first Constitutional Law, the first Human Rights Law, and the first General Public Law course book in modern legal education, also gives an idea about the teaching level of the courses. In this study, the primary concepts included in the lecture notes; the main elements such as state, society, the source of law and legislation (lex), were examined. It has been focused on, how Said Bey interpreted the articles of 1839 Tanzimat Fermanı (The Tanzimat Edict), 1856 İslahat Fermanı (The İslahat Edict) and 1876 Kanun-ı Esasi (The Constitution) on human rights; and the relationship between the concepts of “equality”, “liberty” and “legislation (lex)”.

Keywords: Kemalpaşazâde Said Bey, Siyâsiye-i Osmaniye, Public Law, Ottoman Modernization, Equality, Liberty, Prince Metternich, Modern Legal Education.

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı. rakkaya@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0002-0010-4083

** Bazı Osmanlıca kavram ve kelimelerin açıklığa kavuşturulmasında, yardım ve bilgisini esirgemeyen, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve Türk Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Prof. Dr. Mehmet Akman'a teşekkür ederim.

*** Çalışmayı başından beri takip ederek, getirdiğimiz eleştirileri büyük bir hoşgörü ve akademik olgunlukla karşılayan Tekin Akıllıoğlu'na teşekkür ederim.

GİRİŞ

Kemalpaşazâde Said Bey’in¹ (1848-1921), Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’de anlattığı, Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye başlığını taşıyan ders notlarının, Latin harflerine aktarımı ve günümüz Türkçesine uyarlaması; Tekin Akıllıoğlu tarafından yapıldı ve tam metin olarak basıldı.² Kitapta, sayfa numarası verilmemiş kısa bir “Açıklama” kısmından sonra; karşılıklı sayfalarda, Osmanlı Türkçesi ve Latin harflerine aktarımı yer almaktadır. Hukuku Siyasiye-i Osmaniye Dersleri (s.1-23) Hukuk-ı Esasiye Şahsiye (s.24-56); Gelelim Avrupa’ya (s.56-89); İkrâül Hattı Humayûn (s.90-160) başlıklarından oluşan metin, 160 sayfadır. Kitabın sonuna, çok kısa, bir “sözlükçe” eklenmiştir.

1885’te (1301) mektepte öğrenci olan Abdurrahman Adil Eren³, ders notlarını 1913’te İstanbul’da yayınladıktan sonra; Said Bey’e dair hemen tüm çalışmalarda, bu eser de anılır. Söz konusu ders notlarının içeriğine, kısaca başka yayınlarımızda değinmiş idik.⁴ Burada ise dersin müfredatı ve verilen “hukuk-ı siyasi” [Kamu Hukuku] derslerinin, tematik unsurları üzerinden bir inceleme yapma niyetindeyiz.⁵ Eğitim amacıyla, bir ders esnasında anlatılanların, daha sonra kitaplaştırılmasından oluşan bu eser hakkındaki değerlendirmelerimiz, kitap eleştirisi ya da tanıtım yazısı değildir. O halde biçem, anlatım ve konunun ele alınış şekli itibarıyla, yazdıklarımız ne olmak gerekir?

Kitabın ders notlarından hazırlanmış olması, değerini azaltmıyor. Bu ders notlarının, anlatımdan yazıya geçirilirken ve 1913’te ilk yayınlandığında ne kadar değiştirildiğini bilmiyoruz. Örneğin; sayfa 47’deki dipnotta, “Meşrutiyetimiz hamdolsun esirliği kaldırdı. Said fakirin 28 sene evvel ders kürsüsünden herkese açıkladığı isteğinin gerçekleşmesini sağladı”⁶ deniyor. Bu ifade, eser basılmadan önce Said Bey tarafından gözden geçirilmiş olduğunu düşündürebilir.

- 1 Kemalpaşazâde Said’in ayrıntılı biyografisi ve eserleri için Mehmet Ali Beyhan, ‘Bir II. Abdülhamid Devri Aydını’nın Profili: Lastik Said Bey’(1993) (XIII) The Journal of Ottoman Studies 167. Asıl adı, Mehmet Said’dir. Babasına nispetle “Kemal Paşa-zade Said” olarak anılmasına rağmen, kendisine takılan “lastik” lakabıyla anılır. Ahmet Rasim’e göre, yaz kış ayağına lastik giydiği için kendisine “Lastik Said Bey” denilmiştir.168.
- 2 *Hukuku Siyasiye-i Osmaniye Dersleri* (Kemal Paşazade) Said Bey Hazırlayan ve Notlandıran Prof. Dr. Tekin Akıllıoğlu (Artikel Akademi 2022). ISBN 978.605.71210-8-0
- 3 Sonraki yıllarda, Hadisât-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası’nı yayınlayan Abdurrahman Adil Bey, Said Bey ile ilgili bazı makaleler yayınlamıştır. CÜZ.2 1338/1922 Kemalpaşazade Said Beg ve Mesai-yi Hukukiyesi(17-23) Cüz 8 – 1339/1923 Hürriyet-i Şahsiye (Muharriri: Kemalpaşazade Said Beg) (101-106) “İşbu makale Kemal Paşazade Said Beg’in 1302 senesinde Mekteb-i Hukuk’ta takrir ettiği hukuk-ı siyasiye derslerinden me’hûzdur.” Ali Turan, ‘Türk Hukuk Tarihinden Bir Yaprak: Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası’315. dipnot 45 *KHM* Cilt:2 Sayı 1 2022 291-322. Adı geçen makalelere baktığımızda, Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası İlk Dönem (II. Tertip) Fihristi içinde Abdurrahman Adil Bey tarafından yazılan makaleler arasında; ‘Hürriyet-i Şahsiye (Muharriri: Kemalpaşazade Said Beg)’ 45 (101-106) başlıklı bir makale bulunmaktadır. Abdurrahman Adil Bey makalenin en başında “İşbu makale Kemal Paşazade Said Beg’in 1302 senesinde Mekteb-i Hukuk’ta takrir ettiği hukuk-ı siyasiye derslerinden me’hûzdur.” ifadesine yer vermiştir. Kemalpaşazade Said Beg ve Mesâi-yi Hukukiyesi (17-23); Hukuk-ı Siyasiye Dersleri (Kemalpaşazade Said Beg) (1-8) 1341.
- 4 Rukiye Akkaya Kia, ‘Darülfünun’dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Derslerinden Hukuk-ı Amme Derslerine Dönüşüm ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar-ı’*Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Prof. Dr. Mehmed Akada Armağan* (Der 2012) 77.
- 5 Kemalpaşazâde Said Bey’in Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye başlıklı ders notlarını, doğrudan kitaptaki tarihsel anlatımlar üzerinden değerlendiren bir başka çalışma için Gökhan Kaya, ‘Mekteb-i Hukuk’ta Tanzimat Fermanı’nı Anlatmak: Kemalpaşazâde Said’in Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Ders Kitabı’(2021) 40 (69) Tarih Araştırmaları Dergisi 294.
- 6 Osmanlı İmparatorluğu’nda, köleliğin kaldırılması aşama aşama gerçekleşmiştir. 1857’de Sultan Abdülmecid’in

Çalışmayı iki başlık halinde geliştirmeyi uygun bulduk. Önce, kitabın içeriğinde ele alınan konuların serimlenmesinden oluşan İnceleme Notları üzerinde durulacaktır. Özellikle bu bölümde; anlatımın akışında ve düşüncenin irdelenmesinde dönemin sansür koşulları gözden kaçırılmadan, “doğrulamacı” bir tutum içinde olmamak gerekir. Bununla beraber; görünen o ki bazı kavramların gündelik yaşamda kullanılması, matbuatta okunmasına dair hassasiyetler ve yasaklar zaman içinde yayılmıştır, katılmıştır. Örneğin; kanun-ı esasî, hürriyet, vatan, müsavat kavramlarını; yazmak, tartışmak; İttihat ve Terakî'nin kuruluşundan önce, herhangi bir sorun teşkil etmemiştir. Ama daha sonraları bu kavramlar, siyasal muhalefetin en tehlikeli silahları haline gelince, yasaklanmıştır. Özellikle, daha önce ders kitaplarına da giren müsavat [eşitlik] ve hürriyet [özgürlük] gibi tümden siyasi kavramlar, siyasal ortamın gerilimleri sonucunda yasaklar arasına girmiştir.⁷

Babası Kamil Paşa'nın, Abdülhamit'in Farsça hocası olması dolayısıyla Said Bey, saray çevresine yakındır. Buna rağmen; dönemin mutad cezası haline gelen sürgünden kurtulamamıştır. Avrupa basınında, Osmanlı imparatorluğu aleyhinde çıkan yazılar hakkında Padişah'a her gün malumat vermekte ve yine II. Abdülhamit'in isteği ile bu yazılara cevaplar yazmaktadır.⁸ Bu yakınlığı kişisel çıkar elde etmek için kullandığı, bu nedenle II. Abdülhamit ile iyi ilişkilerinin bozulduğu ve sonra, 1899'da San'a'ya sürgün edildiği ifade edilse de aslında II. Abdülhamit'in iç ve dış politikalarına getirdiği eleştiriler, jurnalcılık ve devlet memurlarının yolsuzluklarını ağır biçimde hicvetmesi nedeniyle sürgün edilmiştir.⁹ Aynı şekilde, derslerde kullandığı bazı ifadeler yüzünden, derslerden de uzaklaştırılmıştır. Bu nedenler; Said Bey'in sahip olduğunu düşündüğümüz birikimle, derslerdeki söylemi arasında bir türlü derinleştirilemeyen mesafeyi anlamamıza imkân verebilir.

Daha sonra; kitabın hali hazırdaki durumunu, yani elimize ulaşan biçimiyle ele alacağımız Eleştirel Notlar'a yer verilmiştir.

I.TEMEL BAŞLIKLAR VE TEMATİK UNSURLAR ÜZERİNDEN İNCELEME NOTLARI

Bu başlık altında; kitapta söylenmişleri tekrar etmek zafiyetine düşmeden, sadece tematik unsurların, öğreti tarihi ve dersin içeriği bakımından nasıl ele alındığı izlenecektir. 1876 tarihli Darülfünun-u

fermanıyla köle ticaretinin yasaklanmasının ardından, 1889'da Zenci Köle Ticaretinin Men'ine Dair Kanun çıkarılmıştır. 18 Kasım 1889'da, Osmanlı İmparatorluğu'na, Afrika'dan gelen köle ticaretinin engellenmesine dair Brüksel Antlaşması imzalanmıştır. 1891'de ise bir kanunname ile zenci kölelerin tüm Osmanlı topraklarına sokulması yasaklanmıştır. Bununla birlikte, köleliğin tamamen kaldırılması ile köle ticaretinin yasaklanmasını ayrı ayrı düşünmemiz gerekir. Gül Akyılmaz, 'Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi'(2004) IX (1-2)Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2.

7 Ali Birinci, 'Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal' (2006) 4 (7) Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 339. Hukuk ders kitapları da bu kavramlara değinmesi, açıklayıcı olması nedeniyle, bir bakıma siyasi nitelik kazanmıştır. Münif Paşa'nın, bir çeviri ve bir de telif kitaplarında, bu iki kavrama geniş yer verildiği görülür. 345. François Gergeon, 'Yasak Kelimeler, XX. Yüzyılın Başındaki Osmanlı Sansürüyle İlgili Bir Belge Üzerine' Çeviren Emre Ergüven *Mete Tunçaya Armağan* (İletişim 2007) 191.

8 Beyhan (n 1) 177.

9 Filiz Anadol, Kemâl Paşazâde Said Bey Terâcim-i Ahvâl-ı Muâsirin, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2004) 3; Kaya, (n 5) 297.

Sultani Nizamnamesi dikkate alındığında; Hukuk mektebinde, henüz başlayan eğitimin,¹⁰ bir öğreti tarihi olabilir mi? Olamaz. Öğreti tarihi, günümüze izafeten bir kökeni ifade etmektedir. Bu nedenle de dersin içeriğine; günümüzden bakıp, akademik eksiklikleri tespit etmeyi uygun görmediğimizden, sadece bir model olarak irdelemek amaçlanmıştır. Ders notlarının başında, her ne kadar konulara ilişkin açıklama yapılsa da belirli bir plan üzerinden anlatım görülmemektedir. Biz de dersin akışına göre ele alınan tematik unsurları kitaptaki ara başlıklara göre, öne çıkararak bir inceleme yapmak istedik.

A.DEVLET, TOPLUM VE HUKUKİ İLKELER

Ders notları; Avrupa hukuk eğitiminde, 19. yüzyılın ikinci yarısında iyice billurlaşan kavramsal alan ayrışmalarını açıklayarak başlar. İçerik ve nedensellik arasındaki bağı ele almak, şüphesiz ki yönetime dair bir durumdur. Dayanak noktası olan giriş cümleleri, derse ilişkin kavramları ve bu kavramların sınırlarını, kaynağı ile birlikte açıklamaktadır. Dönemin hemen tüm Fransızca kamu hukuku alanındaki kitaplarda karşılaştığımız bu başlangıç, bizi yadırgatmaz. Henüz ilk cümlelerde; “Dersimiz, Hukuk-ı siyasiye’dir.” deniyor. “Siyaset” (politique) kavramı, Fransızcadaki “public” yerine kullanılmıştır. Politika, Aristoteles’den beri, “halka ait olan şey”, “kamusal olan” ve “onun yani iyi amaçla kurulmuş topluluğun”, hukuk ile yönetilmesi olarak anlaşıldı.

Bilindiği üzere Aristoteles, Politika’nın daha en başında; insanların tek tek iyi eylemlerin peşinde olduğunda – doğal olarak – ortaya en yüksek “iyi”yi kendine amaç edinen bir topluluğun çıkacağını, bu topluluğa “devlet” denildiğini ve bu toplum türüne de “siyasal” denildiğini söyler.¹¹ O halde “siyasal” kavramı, bu toplumun adını değil niteliğini ifade eder. Bu topluluğun “iyi” olan için ve “iyilik” edimi amacıyla örgütlenmiş olması ve hukuki bir birim oluşturması gerekir. Çünkü yine Aristoteles’e göre; bu siyasal topluluğun temeli, “hak”tır.¹² İyi, siyasal ve hak kavramları arasında kurulan ilişki, devlete ve siyasal topluma “ahlaki” bir nitelik kazandırmıştır. Bu söylem; siyasetin bir ideal değil pratik ve çıkara dayalı bir edim olduğunu öne çıkaran modern döneme kadar, neredeyse kendini tekrar edecektir.

Burada, bizim için Said Bey’in; hukuk ve siyaset arasındaki bağı, nasıl ve neden kurduğu önemlidir. Batı siyasi-hukuki gelişiminde; bireyci, seküler, dünyevi, iradi bir toplumsal model, yönetenin meşruiyeti ilkesi üzerinden kotarılrken; Said Bey süreci sadece “eşitlik” ve “hürriyet” kavramlarına indirgemiş ve fakat Batı siyasi düşüncesinin tanımlamalarını kullanmıştır.

Bu da yadırgatıcı değildir. Çünkü derslerin anlatıldığı zaman diliminde; Kamu Hukuku’nun Avrupa’da yeniden kodlandığı evrede; devlet ve insan arasındaki bağı tanımlama sorunu, henüz kuramsal kabullerin, siyasal duruma uyarlanmasından başka bir şey değildir. Açıklayalım.

10 Rukiye Akkaya Kia, *Bir Ders Konusu Olarak “Devlet” ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri* (Beta 2016) 239.

11 Aristoteles, *Politika Çeviren Mete Tunçay* (Remzi Kitabevi 2002) 7.

12 İbid 10.

Said Bey; devletin varlık nedenini ve ortaya çıkışını açıklayan sözleşmecî kuramı, Rousseau'ya atıfla eleştirmekte ve toplumun kaynağına ilişkin görüşlerini Aristo'nun görüşleri içine serpiştirerek anlatmaktadır. İnsanlar doğuştan sosyal (medenî) varlıklardır, diyor. Sosyal sözleşmeyi, içerik ve tabir olarak da doğru bulmadığını, toplumun ve toplumsal yaşamın doğal olduğunu, bu nedenle toplumun kurallarına bağlı olmanın da doğallığını anlatırken; toplum [siyasal toplum] lüzumludur, diye ekliyor. Bununla birlikte, toplum bir hedef değildir. Toplum, hazırlandığımız ve yöneldiğimiz hedefleri gerçekleştirmek için bir araçtır [yine Aristo'nun görüşü]. Ayrıca bu toplum, tümüyle bireyin emrindedir [bireycî görüş]. Bireyi, topluma hizmet eder varsaymak doğaya aykırıdır ve fakat kamu menfaatleri önceliklidir. Yürütme; herkesin özgürlüğünü korumak için yine herkesin özgürlüğünden fedakârlık etmesini isteyebilir. Özgürlüklerin korunmasında, yürütmenin tüm eylem ve işlemlerine, akıl ve yasallık ölçüsünün hâkim olması esastır. Yürütme, insanların tek başına yapamayacağı işleri gerçekleştirir. Buna kamusal yarar, denir.¹³

Ne ki toplumun tarifinde öne çıkarılan Aristocu yolun devamında; hukuk, kanun, şeriat kavramları, insana hükmeden kurallar olarak değil; toplumu doğal biçimde düzenleyen prensipler olarak anlatılmıştır. Said Bey; derslerinde devletin kaynağı, iktidarın doğası konularını açma/tartışma ihtiyacı duymamaktadır. Ona göre; toplum, devlet ve insan arasında kurulan zorunlu bağ “kendiliğinden” gerçekleşmektedir. Çünkü varlığı, hiçbir insani edimi zorunlu kılmayan yasalar vardır.

Ders notlarının ilerleyen sayfalarında, Montesquieu'nün tanımlarına yer vererek; kanunun [pozitif yasanın] dünyevi, değişebilir ve rızaya dayalı olduğunu anlatmaktadır. Montesquieu'nun, ünlü kanun tanımı [kanun, eşyanın tabiatından doğan zorunlu ilişkilerdir] verildikten sonra; kanun; örf ve adettir. Ama bunun doğruluğunu ortaya koyacak bir resmi kuruma ihtiyaç vardır, o da yasama organıdır,¹⁴ deniyor.

Yasama ve yürütme arasındaki “kuvvet” farklılığının üzerinde durulması;¹⁵ kanunun, seküler ve iradeye dayalı, değişken yapısının vurgulanmasında; dersin başında verilen “doğal-toplumsal kanunlar”dan “hükümet kanunları”na geçiş arasındaki sıçramayı görmemek mümkün değil. Toplum, hazırlandığımız ve yöneldiğimiz hedefleri gerçekleştirmek için bir araçtır. Bu toplumsal yapı içinde “hükümetin birinci vazifesi herkesin hürriyetini muhafaza etmektir.”¹⁶ Elbette bunu gerçekleştirmenin biricik yolu “kanun”dur. “..bir kanunu halk ister, ileri gelenler ve halk o kanunun yapılmasında bir kötülük olmadığını deneye dayanarak onaylar, hükümdar o kanunu resmen çıkarır ve ilan eder.”¹⁷

Anlatım, “yasa”nın modern içeriğini tam olarak ifade etmektedir. Çünkü kaynağı örf ve adetler olsa dahi, kanun –en azından – bir buyruk değildir; dünyevi, seküler, deneysel bir kaidedir. Bu tespit; hiç şüphesiz, tüm sorunlu anlatımın yükünü hafifletmektedir. Zira henüz Anayasa Hukuku'ndan kopmamış bir “Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye” söz konusudur.

13 Said Bey (n 2) 6.

14 İbid 155-157.

15 İbid 91.

16 İbid 16.

17 İbid 157.

Said Bey, hukuk eğitimi almamıştır; okullu değil alaylıdır. Yani mesleği icabı, kamu hukuku ile iç içedir. Osmanlı dış siyaseti ve iç sıkıntıları arasındaki bağlantıyı, açıkça görmektedir. Buradan topladığı bilgiyi, tarihsel akışa da uyararak aktarır. Avrupadaki siyasal gelişmeleri yakından takibi sonucunda edindiği tecrübeyi; okuduğu “kamu hukuku” bilgisinin içine yerleştirmektedir. Kuşkusuz bu bir eksiklik olarak değerlendirilemez. Bir dönüşüm yaşayan dönemin Avrupalı hukuk müfredatında da devlet, siyasal toplum, birey gibi soyut kategoriler; bir bilme işi haline gelmişti.

Ders notlarında, hükümet kavramı çoğunlukla, yürütme yerine kullanılmış. Ama kitabın sonlarına doğru, “teşrii”nin [yasamanın] ne olduğu da ifade edilmiş. Said Bey’in, hükümetten ne anladığına bakmak lazım. Özgürlüğü, günümüzde olduğu gibi “negatif” olarak tanımlamıştır. Dönemine göre gerçekten dikkat çeken bir başka nokta; yürütmenin görevinin “kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirmesine izin vermek ve korumaktır” denilmesi. “Herkesin maddi ve manevi güçlerini istediği gibi kullanma ve geliştirebilmesine ve başkasının da bu şekilde gücünü kullanma ve geliştirmesine engel olmamak şartından başka bir şart ile hareketine sınır konmamasına “hürriyet” derler”.¹⁸ Bu tanımlamalarda; Fransız aydınlanmacılarının, özellikle Rousseau’cu anlayışın, etkisi açıktır.

İç kamu hukukunun bir dalı olan; Anayasa Hukuku da kendi içinde ikiye ayrılmıştır. Hukuk-ı esasiye-i umumiye, ahalinin haklarını düzenler. “Kadınlar, çocuklar ve yabancılar bu haklara sahip olamaz”¹⁹ dendiğine göre; burada kastedilen haklar, siyasal haklardır. Hukuk-ı esasiye-i şahsiye; temel hakları düzenleyen “kişisel anayasa hukuku”dur. Bu sayfalarda, anlatım biraz dağınıktır. İçeriğin tam açıklanamadığını, ifadelerin başlangıç cümlelerindeki kadar net olmadığını görüyoruz.

B. TEMEL HAKLAR

Sayfa 24’den itibaren, “Hukuku Esasiye-i Şahsiye” başlığı altında; “eşitlik” ve özgürlük” kavramlarının ve toplumsal düzenin esaslarına dair açıklamalar yapmaktadır Said Bey. Tüm kamu hukuku eğitiminin, aslında eşitlik ilkesi bağlamında ele alındığını söyledikten sonra; “kamu hukukumuzun tarihçesini de o konu içinde işleyeceğiz”²⁰ demesi, bir tesadüf olamaz. Öncelikle, Osmanlı devletine ve Osmanlı toplumuna has bir “kamu hukukunun” varlığı kabul ediliyor. Zira aynı dönemde Fransa, Almanya gibi ülkelerin hukuk müfredatlarındaki kamu hukuku, Genel Kamu Hukuku derslerinde de her bir ülkenin, kendine ait anayasal-kamusal müesseselerinde, devlet-birey ilişkilerinde; temel hakların belirleyici rolünün ele alındığını görmekteyiz. “Kişisel anayasa hukuku, her devlette anayasalarda bireylere sağlanan haklardan oluşur”²¹ dedikten sonra; ilerleyen sayfada 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’nin bazı maddeleri ile Tanzimat Fermanı’nın, Islahat Fermanı’nın ve Kanun-ı Esasi’nin temel haklara ilişkin bazı maddeleri arasında karşılaştırmalar yapmaktadır.

18 İbid 9-10; 18-19.

19 İbid 22.

20 İbid 24.

21 İbid 21.

Eşitliğin, özgürlükten önce geldiği; Kamu Hukuku tarihinin de bu yönde geliştiğinin ifade edilmesi, Yunan ve Roma döneminden örnekler verilmesi, aslında bir insan hakları okumasıdır. Said Bey, bu anlatımlarında son derece basit, herkesçe anlaşılabilir ifadeler kullanmıştır.

“Doğa insanların bir koyun sürüsü gibi yaşamasını zorunlu kılmıştır” ama her zaman bir üstün güç vardır; bu güç hak ve adalettir; Araplar, buna imamet-i hak derler.²² Burada siyasi iktidarın, tüm toplumlarda doğal biçimde ortaya çıktığı ve siyasal toplumun hukukla düzenlendiği ifade edilmiştir. Kendisine uyulan, tabi olunan iktidar kavramı, İslam dininin terminolojisiyle, “imamet”e izafeten anlatılmaktadır.

Her toplumda bir çoğunluk, diğerlerine hükmeder. Hükmeden bu güç, küçücük bir azınlığa zulüm uyguladığında çoğunlukta kalan kesim eğer ses çıkarmazsa, bu zulüm sürer gider. Aslında bu gücün uyguladığı zulüm değildir; zulüm azınlığa kötülük yapılmasına ses çıkarmayan çoğunluğun tavrıdır. Çünkü zulüm, çoğunluğun [kötülüğü] görmezden gelmesiyle başlar. Topluluğa hükmeden idare; halkın görmezden gelme, umursamama halinden yararlanarak insanları birbiriyle çarpıştırır ve birbirlerini öldürmelerine izin verir. Bu nedenle; eşitlik, uzun bir zaman ortaya çıkamamıştır.²³

Kanun yapmak, örfü tayin etmektir.²⁴ Ancak, Tanrı'nın koyduğu toplumsal ilkeleri fark etmek ve uygulamak, akıl işidir. Buradan hareketle, toplumsal kuralların kaynağı ve evrensel esasları, İslam dininin kuralları paralelinde anlatılmaktadır. Daha doğrusu, dünyevi düzenin nasıl ve hangi esaslara göre inşa edilmesi gerektiğini; dini kurallar gerekçe gösterilerek anlatılmaktadır. Said Bey, temel hakların doğasındaki bilgiden bahsederek “takva”²⁵nın toplumsal yönünün, kamu hukuku ile ilişkisine değinmektedir. Burada İslam dininin, bazı toplumsal esasları, Anayasal esaslar olarak açıklanmıştır.²⁶

Takva'nın tamamen dini bir kavram olduğu dikkate alınır; Said Bey'in anlatımlarında, Tanrıdan, imandan bağımsız bir ahlak ilkesi, toplum ya da devlet yoktur. Derslerde; Rousseau, Montesquieu, Voltaire, Aristoteles'in isimleri anılmıştır; ancak hiçbir İslam filozofunun ismine yer verilmemiş. Oysa en azından, Pirizâde çevirisi olarak bilinen, Cevdet Paşa tarafından tamamlanarak 1859'da İstanbul'da basılan, İbn-i Haldun'un Mukaddimesi biliniyordu.²⁷ Örneğin; Viyana Sefiri ve Avrupa karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nun şartlarını, reel-politik açıdan çok önemli değerlendirmelerle

22 İbid 26.

23 İbid 26-27.

24 İbid 31.

25 < <https://islamansiklopedisi.org.tr/takva>>(05.04.2023)

26 1.İlke:“emri bil maaruf nehyi anilmünker” [emr-i bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker]; İyiliği emret; kötülükten kaçın; 2.İlke:“la zarar veladırar”[lâ darara ve lâ dirâr]: zarara, zararlar karşılık verilmez; 3.İlke: “mayenbaği limen yenbaği”: herkese hakkı olanı ver”. Akıllıoğlu çevirisi, 31.

27 1791-1792 yıllarında, Berlin'e elçi olarak giden Ahmed Azmi Efendi; Tezyil, isimli kitabında Avrupa devletlerindeki gözlemleri üzerine çok önemli raporlarını yayınlamıştı. Azmi, bu eserinde İbn-i Haldun'un devletlerin yaşamına ilişkin görüşlerine yer vermekteydi. Carter Vaughn Findley, ‘Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan Hakları mı, Hukuk Devleti mi?’(1994) 3 *Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700.Yıldönümü, XII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler*,1199. Muhammed Ali Akay, *İbn Haldun'un Ulu'l-Emr'e İtaat Anlayışı* (Adalet 2022) 165-166. Buna karşılık; İbn-i Sina'nın kitapları, yasaklılar listesindedir. Yine M. Bluntschli'ni, Hukuk-ı Beyne'd-Düvel Kanunu çevirisi, 1297'de yasaklı kitaplar listesindedir. Birinci, (n 7) 340 ve 342.

ortaya koyan Sadık Rifat Paşa'nın raporlarından söz edilmemiştir. Daha 1837'de ilk Viyana elçiliği sırasında yazdığı raporlarda Sadık Rifat Paşa, Avrupada “kılıcın” yerini “kalemin” aldığı bir diploması dünyasından söz ediyordu. Devletin tabasını korumakla mükellef olduğu; bunun için de “hukuk-ı millet” ve “hukuk-ı insaniye”ye [insan haklarına] uymak gerektiğini söylüyordu.²⁸ Yine, Ernest Renan'ın, 1883'te Sorbonne Üniversitesinde gerçekleştirdiği, ünlü “İslam ve İlim” konferansının içeriği, biliniyordu. Derslerde; bu konulara hiç değinilmeden, Tanzimat döneminin siyasi olaylarına geçildiği ve bu olayların çok yüzeysel anlatıldığı açıkçası geçirildiği görülüyor.

Devleti ve toplumu ele alış biçimiyle Said Bey'in, bir pozitivist olmadığı söylenebilir. O'nun için hukuk, devlet, toplum; iradi değildir ama kanun iradidir! Çelişki, dikkate değerdir. Ama bu çelişki; fermanların ve Ceza Kanunu gibi somut yasal düzenlemeleri açıklama zorunluluğundan doğmaktadır. Bu düzenlemeleri, bir iradeye izafeten ikna edici biçimde izah etmek gerekmiştir. Bununla birlikte; padişah kanunnamelerine ve örfi hukuka, örfi hukuk-şeri hukuk ilişkisine hiç değinilmemiştir.

C. SİYASAL GELİŞMELER HAKKINDA YORUMLAR

Ders notlarında; sayfa 56'dan itibaren, “Gelelim Avrupa'ya” başlığı altındaki bölümde; Avrupada bilimsel ve insani ilerleyiş; hukukta yenilenme, eğitimin gelişimi, Napolyon'un Mısır'ı işgali²⁹ Mehmet Ali Paşa'nın isyanından; Rusya ilişkilerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir taraftan askeri reformlar yaparken bir taraftan Avrupa devletleri ile mücadelesine değin, tarihsel olguların hâkim olduğu bir anlatım vardır. İmparatorluğun memurlarının nasıl yetiştiğinden hareketle, Reşid Paşa'nın, kâtiplerden biri olarak işe başlayıp, nihayet Tanzimat Fermanı'nın hazırlanmasındaki rolüne, Avrupa'ya karşı belirleyici siyasetine ve fermanın siyasi-hukuki sonuçları üzerinde durulmaktadır. Reşid Paşa'nın, padişahı bu fermanı hazırlamaya nasıl ikna ettiğine gelince³⁰; aslında Avrupa hukukunun temelini İslam hukuku olduğu ve Osmanlı hukukunun da [Osmanlı hukuku ifadesiyle neyi kastettiği anlaşılamamıştır] Avrupa hukuku ile değiştirilmediği sürece [dolaylı olarak İslam hukuku uygulanmış oluyor] beladan kurtuluşun mümkün olmadığı anlatılmaktadır!³¹

Açıkçası, Panislamizm siyasetinin hüküm sürdüğü bu dönemde, Batı uygarlığının özgün olmadığı ve Arap dünyasından alıntularla geliştiği tezi öne çıkmıştır. Bilindiği üzere, Avrupa uygarlığının bilimsel ve teknolojik gelişmelerine, doğulu bir şecere arayışı hep vardır. O dönemde de Akyığıtzade Musa'nın yazdığı, Avrupa Medeniyetinin Esaslarına Bir Nazar kitabındaki gibi örneklerde, Avrupadaki gelişmişliğin temelinde İslam dininin ve şeriatının olduğu iddia edilmekteydi.³² Said Bey'in

28 Paşa'ya göre; bunu gerçekleştirdiği takdirde, Osmanlı da Avrupa kamu hukukunun bir parçası olacaktır. Burada bahsedilen, uluslararası hukuktur elbette. Findley, (n 27) 1200-1201. Rifat Paşa'nın bu çalışmaları, Müntahabat-ı Sadık Rifat Paşa, başlığı ile 1289-1293 yıllarında, İstanbul'da, Paşa'nın büyük oğlu Mehmet Rauf Paşa tarafından bastırılmıştır. Birinci, (n 7) 339.

29 Bu anlatım içinde, bazı hatalı yönlendirmeler de görülmektedir. 61.

30 Reform karşıtlarının, özellikle radikal muhafazakârların, Reşid Paşa'ya karşı oluşları ve Padişah üzerindeki nüfuzlarının nasıl kırıldığı anlatıldığı satırlarda, aslında Osmanlı dış politikasının Tanzimat üzerindeki etkilerini okuyoruz. Ahmet Dönmez, 'Reform Karşıtları Ve Mustafa Reşid Paşa: Tanzimat Fermanı'nın Bedeli'(2016) 11 (6) Turkish Studies, 17-30.

31 Said Bey (n 2) 61.

32 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Doğu-Batı 1978) 345 – 346.

bazı hatalı anlatımlarını dönemin siyasi, havasına yormak gerekir. Örneğin; Napolyon'un Mısır'ı işgali anlatılırken; Mısır'da o vakitler pek çok İslam bilgini bulunduğu ve Napolyon'un onlardan yararlanarak COD Napolyon'u yazdığı, ayrıca Fransız yargı reformunun da [temyiz ve istinaf sistemi] Mısır'daki sistemden etkilenecek kurduğunu söylemektedir.³³

Buna karşılık Napolyon'un Mısır'ı işgalinden sonra gelişen olaylara, Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü ve sürekli toprak kayıplarıyla yaşanan acziyete hiç yer verilmemiştir. İçeride ve dışarıda Osmanlı düşmanlarının, nasıl ittifak kurdukları ifade edilirken; Mısır meselesinde Rusya'nın yardımını tarihe bırakmak gerekir, deniliyor! Diğer taraftan; Osmanlı siyasal kurumlarında değişiklik yaratan hukuksal gelişmeleri sürekli olarak meşrulaştırma çabası dikkat çekiyor. Reşid Paşa'nın; küçük bir memuriyetten vezirliğe ve İngiltere elçiliğine kadar giden serüveni; 1839 Tanzimat Fermanı'nın ard alanı olarak anlatılıyor. Sultan Mahmut'un, çaresizlik içinde iç işlerinin çözüm merkezi olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'yi kurduğunu ve isminin de sultanın [Adli] lakabından doğduğunu³⁴ söylemek doğrusu meseleyi pek hafiften alan bir üsluptur. Halbuki yapılan reformların uygulamasını takip etmek, yapılacak olanların da altyapısını hazırlamak için kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, modern Osmanlı bürokrasinin oluşumunda en önemli aşamalardan biriydi ve bilinçli bir şekilde devlette merkezileşmeyi esas alıyordu.³⁵ Devlet işlerinin, kamusal denetim aracı olan bu Meclis³⁶ Said Bey'in de uzun yıllardır görev yaptığı Şurâ-yı Devlet'in kökü idi. Ders notlarında, Meclis'in kuruluş amacının, açıkça geçiştirildiği görülüyor.

Sayfa 90'dan itibaren, "Hattı Hümayûn'un okunması" başlığı ile Tanzimat Fermanı üzerinde durulmaktadır. Sayfa 96'da, Tanzimat Fermanı'nın "derse esas" ilkeleriyle, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi karşılaştırılmaktadır: "vergi", "yargılamada alenilik", "yargısız ceza olmaz ilkesi", "suçlanan kişinin mülkiyet hakkının korunması", "Osmanlı uyruklarından herkesin din ve mezhep farkı gözetilmeksizin bu haklardan yararlanması" ilkeleri birkaç cümleyle açıklandıktan sonra; bu ilkelerin İslam hukukuna uygunluğu özellikle teyit edilmektedir.

Ders notlarındaki ilgi çekici bulduğumuz bir başka özel nokta; sayfa 108-113 arasında anlatılan ve dönemin siyaset çevrelerinin bir kısmının doğru bulup sahiplendiği, bir kısmının eleştirdiği Prens Metternich tarafından, İstanbul sefiri Kont Apponi'ye [Kont Apponyi] gönderilen notanın, içeriğine ve etrafındaki olaylara dair anlatımdır.

Said Bey'in ders notlarının özellikle bu kısmı; Fransız diplomat Edouard-Philippe Engelhardt'in notları ve gözlemlerini Türkiye ve Tanzimat³⁷ başlığı ile kitaplaştırdığı eserinde anlattığı tarihsel gelişmeler; düşünce, hatta cümle akışı bakımından şaşırtıcı bir yakınlık içindedir. Ed. Engelhardt; kitabı, 1882'de

33 Said Bey (n 2) 61.

34 İbid, 79.

35 Zeki Erasm, *Şurâ-yı Devletten Danıştaya, Yapısal ve Fonsiyonel Dönüşüm (1868-1922)*(TTK 2018) 27.

36 Onur Karahanoğulları, *Türkiye'de İdari Yargı Tarihi* (Turhan 2015) 113.

37 Edouard-Philippe Engelhardt, *Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye Türkiye ve Tanzimat*, Hazırlayan Erol Kılınç (Ötüken 2017) 60-63. Karşılaştırınız Ed. Engelhardt, *Tanzimat Türkçesi* Ayda Düz, (Milliyet 1976) 38-40. Yine 1856 Islahat Fermanı'nın, ilanına ve muhafazakârların tepkilerine dair kısımlar; Ferman'ın Paris Anlaşması'na girmesi vb. olayların anlatım ve vurgularında da benzerlik dikkate değerdir.

Paris'te yayınlamıştı.³⁸ Said Bey de Fransızca'ya hâkimdi. İsim belirtmeden kitaptan yararlandığı, hatta aynen alıntılacağı için Engelhardt'ın hatasını da tekrar ettiği görülmektedir.³⁹

Notlarımızın bu noktasında, daha önceki yayınlarda⁴⁰ da yer verilmiş bazı tespitleri vurgulama zorunluluğu doğmuştur. Said Bey, Tanzimat Fermanı'nın Mustafa Reşid Paşa tarafından hazırlanması ve ilan edilmesine dair tarihsel arka planı anlatırken; Mısır meselesine çok kısa değindikten sonra, Ferman'ın ilan edilmesine karşı olan kesimlerin tepkisinden; bu arada Prens Metternich tarafından yazıldığını söylediği bir "NaufrageRisalesi"nden bahsetmektedir. Dönemin dışişleri bakanı Prens Metternich'in; Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilan edilmesine yönelik olarak Avusturya'nın tepkisini, o yıllarda İstanbul Elçisi olan Apponyi'ye bir telgrafla bildirdiğini söylemekte ve telgrafın içeriğine değinilmektedir. Bu içerik [telgrafın içeriği] Engelhardt'ın, Türkiye ve Tanzimat başlıklı kitabında bulunmaktadır. Said Bey, belgenin aslını inceleme gereği duymadan, doğrudan Engelhardt'dan alıntılar yaparak, dersinde aynı içeriği tekrarlamıştır. Oysa Cemil Bilsel'in aktardığına göre; Engelhardt'ın, İstanbul'da bulunan Kont Apponyi'ye gönderildiğini söylediği bir nota değil, bir telgraftır. Kont Apponyi, 1817 yılından 1848 yılına kadar, Paris'te elçilikte bulunmuştur. Avusturya'nın o dönemlerdeki İstanbul Elçisi, Kont Strömer'dir.⁴¹ Tanzimat Fermanı'nın hazırlandığı ve ilan edildiği yıllarda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun, Paris elçisi olan Apponyi'nin, Paris'te geçirdiği yıllara ait hatıratı, "günlükler" olarak yayınlanmıştır.⁴²

Yine Bilsel'in anlattığına göre; Reşit Paşa, Tanzimat'ın Prens Metternich'in gözünden bir değerlendirmesini İstanbul'daki Avusturya elçisine şifahen sormuştur. Bu soruyu cevaplamak adına Metternich, biri kısa bir uzun mektupla görüşlerini bildirmiş ve bu mektuplar Padişaha sunulmuştur. Bu mektuplardan birinin Türkçe çevirisi yapılmış ve yayınlanmıştır.⁴³

38 *La Turquie et Le Tanzimat ou l'Histoire des Réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours*, Par Ed. Engelhardt, (Paris 1882).

39 Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye, 108-109; Engelhardt, 47-49. Aynı durum, yani Engelhardt'ın ifadeleri başka çalışmalarda da göze çarpmaktadır. Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (2. Basım, Kaynak 2013) 152.

40 İlber Ortaylı, "Tanzimat Bürokratları ve Metternich", (1983) Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Prof. Dr. Fehmi Yavuz'a Armağan) 364.

41 Cemil Bilsel, "Tanzimatın Harici Siyaseti" *Tanzimat I* (Maarif 1940) 667.

42 Ernest Daudet, *Ving-Cinq Ans à Paris (1826-1850)* Journale du Comte de Rodolphe Apponyi, attaché de l'ambassade d'Autriche-Hongrie à Paris 1913.

43 Bilsel, "Tanzimat'a ait önemli bir vesika olmak itibarıyla prensin hatıratının altıncı cildinde (378-386) bulduğum bu mektubu Hukuk Fakültesi Doçent Vekili Hıfzı Timur'a yeniden tercüme ettirdim. Yazılarının nihayetinde yer bulacaktır. Prens Metternich'in her iki mektubunda Tanzimat'a taraftarlığı görünmektedir. Engelhardt'ın nesrettiği telgraf, bu taraftarlığa hiç uymaz. Mufassal mektubunda nasihat veren prens, telgrafında Tanzimat'ı ve ıslahatı tenkit etmekte ve ona adeta hücum etmektedir." 663 ve 667. Reşat Kaynar da Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat kitabında, Metternich'in İstanbul Elçisi Strömer'e gönderdiği malum mektubunun, Cemil Bilsel tarafından yayınlandığını ifade etmektedir. Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat (TTK 2010) 185. Hıfzı Timur tarafından yapılan çeviri için "Türkiye'de Abdülmecid'in İslahatı Hakkında Metternich'den, İstanbul'da Baron von Strömer'e" *Tanzimat I* (Maarif 1940) 703-708. Metternich'in hatıralarda yer alan Fransızca yazılmış mektuba da ulaştık. FOTOĞRAF IV. Hatıratın, baba Prens Metternich tarafından kaleme alındığı; daha sonra oğlu Richard Metternich-Winneburg tarafından derlenerek kitaplaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu derlemede, hangi diplomatik hususların çıkarıldığı ya da orijinal metinlerin ne kadar değişime uğradığını bilmiyoruz. *Aus Metternich's nachgelassenen Papieren*. Herausgegeben von dem Sohne des Staatskanzlers fürsten Richard Metternich-Winneburg, Geordnet und zusammengestellt von Alfons v. Klinkowström, Autorisirt Deutsche Original Ausgabe, Wilhelm Braumüller (Wien 1883) 6. Band, 358-366. Esere ulaşmamıza yardımcı olan, Viyana Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencisi Eren Baykal'a teşekkür ederim.

Bilsel'in "Mufassal olan ve ehemmiyetli olmak lazım gelen mektubunun tercümesi dosyasından alındığı için hazineye bulunamamıştır."⁴⁴ sözleri üzerine; bu ifadenin dipnotunda yer alan "ihtimal ki başka evrak arasındadır. Rifat Paşa Muharrerat-ı Nadire eserinin 16.cildinde bunun tercümesini neşrelemiştir. s. 697-707."⁴⁵ uyarısını takip ederek, Metternich'in bu mufassal mektubuna ulaştık. FOTOĞRAF III

Bahsolunan mufassal mektup, tam da Bilsel'in belirttiği gibi, Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir ve Sadık Rifat Paşa'nın Muharrerat-ı Nadire kitabında, 697-707 sayfaları arasında yer almaktadır. Kitap, TTK Kütüphanesinde, Sadık Rifat Paşa Muharrerat-ı Nadire-Âsarısımleve A/0647 yer numarası ile kayıtlıdır. Rifat Paşa'nın yayınlanan tüm cüzlerinin, tek bir cilt haline getirildiği (758 sayfa) görülmüştür.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Osmanlı Arşivinde İ..HR.. 3/130 yer ve H. 29.12.1255 tarihli belgeye göre; Tanzimat'ın ilan edilmesi konusunda Prens Metternich'in görüşünün ne olduğu yazılı olarak sorulmuştur. Bunun üzerine Metternich tarafından yazılı cevap verildiği görülmektedir. Avusturya'nın İstanbul sefirine gönderilen "kanunlar, ve siyasi usul hakkında tavsiyelerini bildiren bu mektup" da arşivlerimizde Y..EE..91-25 yer ve H. 29-12-1257 tarihli olarak mevcuttur. İki ülke arasındaki ilişkilerin farklı yönlerini ele almak, dönemi daha iyi anlamak açısından bu mektupların içeriği bizim için ayrı bir çalışma konusu olacaktır.

Ders notlarında, sayfa 143'ten itibaren Islahat Fermanı'ndan, sayfa 158'ten itibaren ise 1876 Kanun-ı Esasisi'nin "hukuk-ı siyasiyeye müteallik bendleri"nden bahsedilmektedir. "Tebaai Devleti Osmaniye'nin hukuku umumiyesi" [Osmanlı Devleti tebaasının kamusal hakları] başlığı altındaki bazı maddeler tekrarlanmaktadır. Bunlar 22. maddeye kadar okunmuş ve sonra ders notları; bir nihayet, tamamlanma cümlesine yer vermeden bitirilmiştir.

D. İNCELEME NOTLARI ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Gazeteci, dilci, çevirmen, idareci ve bir eğitimci olarak; yaşamı boyunca etkin rollerde görünen Said Bey, 19.yüzyılda yetişen Osmanlı eliti içinde; hırslı, iddialı bir o kadar da yol açıcı bir karakterdir.⁴⁶ İmparatorluğun yüksek bürokrasisine mensup köklü ailelerin çocuklarının, ailelerinden aldıkları "ilmi" mirası, dönemin moda akımı olan oryantalizme karşı bir savunma siperi gibi kullandılar. Bunda, Osmanlı kimliği ile doğmuş olmanın getirdiği şuurlu bir yana; hem aldıkları geleneksel ilk eğitimin hem Avrupa görmüş olmanın etkisi açıktır. Dışarıya karşı eleştirel tutumda; bir ikilem, bir kıyaslayıcı üslup hâkim olmasına rağmen, özellikle yüksek devlet bürokrasisine dâhil olan kesimin "övünge" tutumu esastır. Bunu, Said Bey'in derslerinde de görüyoruz. Ekonomik-toplumsal dokusu büyük ölçüde dönüşüme uğramış, meşrutiyetlerden cumhuriyetlere geçişi yaşayan dönemin Avrupasına karşı; kendi iç tutarlılığını bozmadan; hatalı ve eksik yönlerine rağmen bir yüzleşme yaşamaktır bu.

44 Bilsel (n 41) 667.

45 İbid 667.

46 Beyhan (n 1) 173.

Ders notlarına, İslam dininin bazı toplumsal yasalarının açıklanmasında, adeta bir “savunma” dili hâkimdir. Duruma; öğrencisi olan ve ders notlarını basan, Abdurrahman Adil Bey de işaret etmektedir: “*Said bey Tanzimat’ın tarihi ilmiyesini tedris etti. Hukuku esasiye-i garbiyenin kavaidi esasiye-i İslamîye ile bir vehemünâfâtı bulunmadığını meydana koydu...derslerini takip eden bir Osmanlı, meşrutiyeti hakkıyla anlamamak, usul-i meşruta bir muhabbeti kalbiye peydâ eylememek mümkün değildir*”.⁴⁷

Gerçekten de ders notlarında, süreci Osmanlı siyaseti açısından sorgulamayan ama meşrulaştıran bir anlatım dikkati çekiyor. Bu anlatımı, akademik olmadığı için eleştirmek haksızlık olacaktır. Said Bey’in, zaten akademik iddiası yoktur. Bununla birlikte, bu savunma ve övgü dili, bazı hatalı bilgiler de içermektedir. Örneğin; Osmanlı İmparatorluğu’nun İslam şeriatının esaslarını tümüyle uygulamak için kurulduğu, ama Türklerin içine sızan bazı grupların “fenalıkları” yüzünden⁴⁸ düzenin bozulduğunun söylenmesi, özeleştirici ve bilimsel objektiflik konusunda sorunlu bir yorumu açıkça göstermektedir. İmparatorluğun tarihsel varlığı ise değişime direnen genetik mirasın kefareti üzerinden okunmaktadır.

Said Bey, İslam’ın temel ilkelerinin ve İslam Peygamberi Muhammed’in, Avrupalı bazı ünlü isimlerin takdirini topladığını ifade etmesi bir “mübalağa” olarak kabul edilebilir. Derslerinin tatil edilmesine neden olan⁴⁹ bu anlatım biçimi, “hasta adam” metaforu üzerinden Osmanlı hukuki-siyasi müesseselerindeki değişimin gerekçelendirilmesidir. Dolayısıyla Said Bey’in anlattıklarında, yani aktardığı bilgilerde, tarafsız olmadığını söylemek mümkün.

Bu durumun, ders notlarından, bir bakıma “ikinci elden bilgiden” kaynaklandığı düşünülebilir. Örneğin sayfa 49 ve sonrasında, Tanzimat Fermanı’nın ve sonra 1858 Islahat Fermanı’nın getirdiği eşitlik ilkesinden bahsedilirken “Osmanlı Devleti şeriatın gösterdiği usul uyarınca, müslim ve gayrimüslim arasında hiç fark olmamak üzere...” denilmiş. Hâlbuki şeriatın gösterdiği gibi değil; tam aksine eşitlik ilkesi, zorunlu olarak vatandaşlık eşitliğine evrilmiştir. Özellikle 1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunu’nun ilan edilmesinin ardından, Osmanlı toplumunda klasik “millet” sistemi sona ermiştir. Bundan başka; eşit vatandaşlık ilkesine rağmen dini gruplara; kendi iç işlerini düzenlemeleri için nizamname çıkarmalarına imkân tanınması; bizce en büyük stratejik hatalardan biridir. Bu son gelişme, Avrupa devletlerinin “dinsel himaye” adı altındaki hemen tüm müdahalelerini siyaseten meşrulaştırmıştır.

Said Bey’in; derslerde, Tanzimat Fermanı’ndan başlayarak ele aldığı reformların aslında; devleti, siyasal dokuyu dönüştürücü ve denetleyici amaçlarından hiç bahsetmemesi, bir boşluk yaratmıştır.

47 Abdurrahman Adil tarafından yayınlanan 1338/1922-1 CÜZ.2 *Hadisat-ı Hukukiyye ve Tarihiye Mecmuası* “Kemalpaşazade Said Beg ve Mesai-yi Hukukiyesi”17-23.

48 Said Bey (n 2) 45-46.

49 “Derslerinin birinde Said Bey, Fransız İhtilali’nden bahsederken. İhtilal devri Fransız meşhurlarından birinin Hz. Peygamber hakkındaki “Ey Arab-ı ali-şan! Aşk olsun sana ki adaletin ta kendini bulmuşsun” şeklindeki övücü sözlerini bilmünasebe nakletmiş ve zamanın Dahiliye Nazırı Münir Paşa’nın bunu, Hz. Peygamberi küçük düşürücü addetmesi üzerine, Said Bey’in Şuray-ı Devletteki vazifesi ileri sürülerek, hocalığın bu vazifeyi aksatacağı bahanesiyle derslerine son verilmiştir.” Beyhan, 171. Bu ifadelerin, ders notlarında; Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi hazırlanırken, La Fayette’ye izafeten söylendiği açıkça görülmektedir. Said Bey (n 2) 44.

Zira Tanzimat; ne sadece bir devlet reformu ne de sadece bir süreç olarak görülebilir. Sadece halka halklarını bildiren bir ferman da değildir. Hatt-ı Hümayun, Abdurrahman Şeref'in yorumuyla; aslında keyfi yönetime alışmış ve halkın hukukuna dilediği gibi tecavüz eden, yüksek devlet yöneticilerini hukuka uymaya çağırıyordu.⁵⁰

II. ELEŞTİRİ NOTLARI

Eseri tanıtan, “Açıklama” kısmında; kaynak metnin fiziksel özellikleri, tam künyesi, çevirinin hangi nüshadan yapıldığı, demirbaş numarasıyla birlikte belirtilmeliydi.

Kitap, 1913'te, Mecelle şârihi Hacı Reşid Paşa'nın ders notları esas alınarak, Abdurrahman Adil tarafından “Kitâphane-i Hukuk” dizisi içinde bastırılmıştır. Said Bey kitabın yazarı değil, içindeki bilgilerin anlatıcısıdır. Hatta aktarandır. Fakat yukarıda da değinildiği gibi 47.sayfadaki dipnotta belirtilen durumdan, belki basılmadan evvel gözden geçirildiği açıktır. Ayrıca kaynak eserin, fiziksel özelliklerinin-sayfa sayısı, cilt durumu, iç-dış kapak gibi – belirtilmesi de önemlidir. Kaynak metin, bir ders notu olduğu halde, “Açıklama” kısmında, Said Bey'den birkaç kez bu ders notlarının “yazar”ı olarak bahsedilmektedir.

Bizim ulaştığımız nüshada, hem iç kapak hem dış kapak mevcuttur. Dış kapakta; matbaa adı “Azim Matbaası”, basım yeri “Kostantiniye” olarak görünmektedir. Ayrıca dış kapakta, “birinci kısım” ifadesi vardır. Bu ifadeler, eserin ikinci kısmının da olduğunu, belki başka nüshalarının da bulunduğunu düşündürmektedir. FOTOGRAF I. ⁵¹ Zaman içinde, bu “ikinci kısım” hiç ortaya çıkmayabilir, ama çıkabilir de! Kitabın daha sonra yeni bir baskısının yapıp yapılmadığını, tam olarak tespit edemedik. Ancak Hadisât-ı Hukukiyye ve Tarihiye Mecmuası'nı yayınlayan Abdurrahman Adil Bey'in 1341'de (CÜZ 3; Kısım-1 Tarih 3; 15 Mayıs 1341) Hukuk-ı Siyasiye Derslerinin I. Cüzünü, dergiye ilave olarak bastığı görülmektedir. FOTOGRAF II

Bu bilgileri aşırı ayrıntı ve değersiz görenler olabilir. Ancak geçmişten günümüze, yazılı kültür taşıyıcılarından olan yazma ve basma kitaplar, ait oldukları döneme dair önemli veriler sunar. Kitabın öznel durumu, bibliyografik künyesinden başlayarak sadece kitap tarihi değil; matbuat tarihi, bilgi tarihi, sanat tarihi gibi başka disiplinler açısından da gerekli ve önemlidir.⁵² Kitap, onu üretenden bağımsızlaştıktan sonra sadece bilgi aktaran bir malzeme olmaktan çıkar. Artık o bir hafızadır, kendi döneminin tanığıdır.

T.Z.Tunaya, bu ders notlarını, ilk Anayasa hukuku kitabı olarak kabul etmiştir. ⁵³ Akıllıoğlu da kitabın, “Açıklama” kısmında da Said Bey'in ders notlarının, ilk Anayasa Hukuku ders kitabı olarak kabul edilebileceği ifade ediyor. Bilindiği üzere II. Abdülhamit döneminde, Mekteb-i Hukuk'ta

50 Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri* Sadeleştiren Mübcecel Sami Duru (Açıklamalı Tam Metin); (Sucuoğlu 1980) 55.

51 Fotoğraf I: Eser, İB Atatürk Kitaplığı; Sınıflama Yer Bilgisi 378 1329 R (1913 M) k.11 ve Bel_Osm_K.02503 Demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

52 Tüba Çavdar Karatepe, 'Eski Harfli Türkçe Basma Eserlerin Kataloglanması'*Nail Bayraktar'a Armağan Hazırlayanlar İrfan Dağdelen, Hüseyin Türkmen, Nergis Ulu* (İBB 2005) 126.

53 Akkaya Kia, (n 10) 86; Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (Sulhi Garan 1969) 128.

ve Mekteb-i Mülkiyede, Hukuk-ı Esasiye (Anayasa Hukuku) dersleri anlatılmamaktadır. İçerikten destek alarak, isimlendirme hatasına düşmemek için dönemin siyasi koşullarına bakmak gerekir. Kanun-ı Esasi'nin askıya alındığı sansür koşullarında, malzeme kıtlığı ve jurnalcilik eklendiğinde, Mekteb-i Hukuk hocalarının hangi koşullarda ders anlattığı açıklığa kavuşacaktır. Kaldı ki bu durumu II. Meşrutiyet döneminde ihdas edilen Anayasa Hukuku dersinin ilk hocalarından, Konya Hukuk Mektebi hocası, İbrahim Şinasi Bey açıkça teyit etmektedir.⁵⁴

Said Bey, Mekteb-i Sultani'nin, Hukuk Şubesinde “Hukuk-ı düvel”(Milletlerarası Hukuk) dersini de okutmuştur. Devletler Hukuku ders notlarını, daha sonra gözden geçirerek, kitap halinde 1884'de bastırmıştır. Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu ders ise “Hukuk-ı Siyasiye-i Dâhiliye-i Osmaniye”dir.⁵⁵ Hukuk-ı Düvel; (Cebrail Gregor ile beraber) Devletler Hukuku alanında ülkemizde ilk basılan eser özelliğini taşımaktadır. Bu eser, 54 sayfa giriş bölümünü takip eden iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş kısmında; Devletler Hukuku'nun tanımı, kaynakları ve tarihi üzerinde durulmuş; devlet, saltanat, millet, kavim, ırk gibi kavramlar ele alınmıştır.⁵⁶

Kitabın açıklama kısmında yapılan faaliyet, sadece “çeviri” olarak tanımlanmış ve fakat Osmanlı Türkçesinden Latin harflerine çeviride, hangi esaslara uyulduğu belirtilmemiştir. Esasen, Tanzimat sonrası matbu eserlerin Latin harflerine aktarımında serbest bir tutum ağırlıklı olsa da en azından, neden hemen hiç terkibe yer verilmediği açıklığa kavuşturulmalıydı. Ayrıca uzun hecelerde â, û, î yazımının ihmal edilmesi ve sadeleştirmeye gidilirken, fonetik açısından kelimelerin neredeyse duyduğumuz gibi yazılması dikkat çekmektedir. Burada; bir düzeltmen tavrı almadan; sadece, kitabın adının, “Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye” olarak yazılmasının daha doğru olacağı görüşünde olduğumuzu belirtelim.

Sayfa 29' da; “Hatta ülemaymeşahirinden (kuh) nam zat..” olarak okunan cümlede (kuh) anlamadığı için aynen basılmıştır. “Ülema” kelimesinin, “ayın” harfi ile başlaması gerekirdi. Bu nedenle, cümlenin okunuşu; “Hatta Almanya meşahirinden Koch (yahud Koh?) nam zat..” olmak gerekir. Almanya kelimesinde “nun” harfinde dizgi hatası yapılmış, nokta konmamıştır. Cümlede bahsi geçen kişinin, ünlü hekim ve fen adamı Robert Koch olduğu düşünülebilir. Buna karşılık sayfa 42'de bulunan “Almanya'da” kelimesi, hem doğru dizilmiş hem doğru okunmuştur.

Yine sayfa 44'te bulunan, “Hazreti Peygamber (Ayn.Mim)..” ifadesi açıklama yapılmaksızın aynen basılmıştır. Bu ifade, İslam Peygamberi Muhammed'in adı zikredildiğinde, manevi şahsiyetine bir saygı ve selam ifadesi olan “aleyhi ve-sellem” in kısaltması olsa gerektir.

54 Anayasa hukuku (hukuk-ı esasiye) derslerinin mekteplerde verilmeye başlaması, II. Meşrutiyetin ilanı ile mümkün olmuştur. Daha önce, anayasa hukuku dersleri gizli gizli verilebilmekteydi. Yasin Yılmaz, Mehmet Kiremitçi, ‘Konya Hukuk Mektebi’nde Anayasa Hukuku Dersleri’(2022/1) (68) Adalet Dergisi 295, dpnt. 53. “(...) Bu efendilere kemal-i hulûs ve memnuniyetle kendi ikametgâhımda gizlice ve fahrî olarak ders verir idim.”; “Hukuk-ı esasiyeyi, Sultan Abdülhamid-i Sâni ahdinde mektepte okutmuyorlardı. Muallimlerimiz, ez-cümle sadr-ı esbak merhum Hakkı Paşa, derslerinde gümrükten mal kaçırırçasına biraz hukuk-ı esasiyeden bahsederdi.”

55 Beyhan, (n 1) 170.

56 Eser, İBB Atatürk Kitaplığı, Sınıflama Yer Bilgisi 341.3.1299 H (1882 M) k.11 ve Bel_Osm_K.00163 Demirbaş numarası ile kayıtlıdır.

Bazı ifadeleri Türkçeye tam oturtmakta da zorlanmalar olduğunu görüyoruz. Örneğin sayfa 34'te "lâ yâlemulgaybe illallah" karşılığı; "Allahtan başkası bilinmeyeni bilemez" cümlesiyle ifade edilmiş. Oysa "gaybı yalnız Allah bilir" ya da "gaybı Allahtan başkası bilemez" denilebilirdi. Yine sayfa 31.de "la zarar ve la dırar" olarak okunmuş ve "yani zarar ve zarara karşı zarar vermek yok" denilmiş; halbuki "lâ dararavelâdirâr" yani "zarara, zararlar karşılık verilmez" denilebilirdi.

SONUÇ

Dışişleri bakanlığındaki kalem müdürlüğü de dâhil, devletin önde gelen kurumlarında uzun yıllar görev alan bir şahsiyetin; Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu duruma eleştirel yaklaşması beklenemezdi. Said Bey, ders notlarında eksik, yüzeysel ve yer yer hatalı olsa da derslerinde kendi ülkesinin siyasi ve hukuki gerçeği üzerinde durmaktadır.

Bazı batılı filozoflardan bahsetmekle birlikte (Rousseau, Montesquieu, Aristo) birkaç cümleyi geçmeyen alıntılarını ya da atıfları, sahip olduğunu umduğumuz bilginin kıvrıntısı bile sayılamaz.⁵⁷ Çünkü Said Bey; Galatât-ı Terceme Defterleri gibi, dilde önerilen çeviri normlarının, dönemin hâkim çeviri normları ile karşılaştırılmayı amaçladığı bir eser yazmıştı. Tanzimat dönemi çeviri faaliyetlerinin niteliği ile bu döneme ilişkin çeviri sorunlarını tartışacak, dilsel eşdeğerlilikleri saptayacak kadar dile ve kültüre vakıftı.⁵⁸ Ayrıca J. J. Rousseau'nun, Bilimler ve Sanatlar üzerine Söylev eserini "Fezâil-i Ahlakiye ve Kemâlât-ı İlmiye" başlığı ile 1303 (1887) çevirmişti. Dolayısıyla Batı siyasal dağarcığının içeriğine vakıf olduğunu düşündüğümüz Said Bey'in; devlet, siyasal toplum, kanun gibi kavramları dini esaslara dayandırmasını; İmparatorluğun Batı karşısındaki tepkilerini, karşı reflekslerini izah etme biçimi olarak yorumlayabiliriz. Her şeyden önce; tarihi gerçeği bir "nedenler" yumağı olarak sunmadan, ne için öyle olması gerektiğini izah etme gayreti vardır. Dahası fiili otoritenin, meşruiyeti ya da yetkileri sorgulanmadan, haklar ve özgürlükler üzerinde durması dikkate değerdir.

Derslerde meşrutiyetin, kötü bir yönetim biçimi olmadığını, kanunların halkın rızasına dayanması gerektiğini, eşitliğin ve özgürlüğün İslam hukukunun esaslarından olduğuna inandırma çabası çok öndedir. Büyük bir devletin; Avrupa'nın tehdidi altındaki aciziyetüzerinde durulurken, İslam'dan uzaklaşmanın bunda bir gerekçe oluşturduğu söyleniliyor. Geleneksel savunma dili, Prens Meterrnich'in notasına işaret edilmesi bile; anlatıma, "rağmen" dilinin hâkimiyetini göstermektedir.

Said Bey; Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı devletlerinin kendi aralarındaki emperyalist kapışmalarının konusu olduğuna değinmeden, sadece siyasal olguların nedenlerini yer yer çok yüzeysel anmaktadır. Çünkü yüksek bürokraside, Avrupa siyaseti ile bütünleşmiş bir Osmanlı Devleti

57 Nitekim Mülkiye'nin ikinci sınıfında Said Bey'in öğrencisi olan Ali Kemal Bey; "Doğru söylemek lazım ise Said Bey'in tedrisatı ne irfanı, ne de şöhrati nispetinde değildi. Bize o zaman büyükçe bir hizmeti olmadı. Öğrettikleri ufak tefek resmi tezkereler yazdırmaktan ibret kaldı" ifadeleriyle hocası hakkındaki kanaatlerini belirtmektedir. Beyhan, (n 1) 170.

58 Başak Yüce, *Galatât-ı Terceme Defterlerinde Çeviri Normları* (Yüksek Lisans Tezi Bilkent Üniversitesi 2009) Gazeteci ve dilci, yazar, edebiyatçı ve idareci olan Said Bey, etnografya ve antropoloji alanlarında da eser vermiştir. Çiğdem Özbay, 'Kemalpaşazâde Said Bey'in Usûl-i Maişet-i İnsân Adlı Risalesi ve Türk Etnografya Tarihindeki Yeri' 20215 (2) Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) (The Journal of International History Researches) 268.

söz konusudur. Buna karşılık, Avrupa'nın ve Rusya'nın, Osmanlı topraklarında yaşayan ve Osmanlı vatandaşı olan farklı dini ve etnik gruplara yaklaşımı, “himayeci” kültürel ilişkiler diplomasisinin çok üzerindedir. Elbette bunu fark eden, uluslararası ilişkilerin boyutunu çok iyi gören geleneksel bir Osmanlı yüksek bürokrasisi vardı. Ve onlar; gözlemlerini ve görüşlerini kaleme döken Sadık Rıfat Paşa örneğinde olduğu gibi; Osmanlı'nın Avrupa için artık fiili bir tehdit olmadığını farkındadırlar.

Balkan yarımadasından Mısır'a değin; ulus devlet hedeflerinin parçalanmaya doğru giden taleplerine karşı Avrupa ve Reşid Paşa arasındaki gerilimli ilişkileri İmparatorluğun lehine sonuçlarla anlatması başka nasıl anlaşılabilir? Diğer taraftan; Batı'nın, Osmanlı'yı doğrudan işgal etmese de zap-u rapt altına alma gayretine karşılık, İmparatorluğun Avrupa devletler dünyasında eşit bir yerinin olduğunun vurgulanması da önemlidir.

İmparatorluğun her yerinden İstanbul'a hukuk eğitimi almaya gelen Osmanlı öğrencilerine, devletin genel durumu ile ilgili izahat verilmektedir ve Said Bey'in, İslam'ı ve Hz. Muhammed'i yüceltmek için La Fayette'den destek alması; Osmanlı toplumunun, “ölüme mahkum Şark”ın bir parçası olmadığını ispata yönelik bir tür zihinsel işlemidir. Zira 1815'lerde diplomasi diline giren “Şark Meselesi” [Question d'Orient] deyimini, Osmanlı topraklarının dışındaki sömürge topraklarını da ifade ediyordu.

Bu deyimde, “Şark” elbette sadece coğrafi bir bölge değildir. Bilindiği üzere “Şark Sorunu” deyimini, üç başlıktan oluşmaktadır. Birincisi; Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlardaki coğrafi ve siyasi sınırlarının değişmesi nedeniyle, Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın, Balkan toprakları üzerindeki ticari, kültürel, dini müdahalelerinin sonuçlarıdır. İkincisi; henüz tam anlamıyla siyasal rüştünü ispatlayamayan Mısır ve civarındaki [Arap-Müslüman halklar dâhil] tüm Ortadoğu topraklarının paylaşımı ve Doğu ticaret yollarının güvenliği meselesidir. Üçüncü olarak; Avrupa devletlerinin, Çin'e ve Hind-Çin'e kadar uzanan sömürgecilik yarışının ve iştahının, kendi aralarında yarattığı rekabetten doğan sorunlardır. “Şark Sorunu”, ortaya çıkmasında aslında “Şark”ın asli rolünün olmadığı bir üst diplomatik deyimdir. Rusya, Avusturya İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu arasında, 1792'de yapılan Yaş Antlaşması'ndan⁵⁹ sonra 18.yüzyıldan 19.yüzyıla devredilen sorunlar yumağının adıdır.⁶⁰ Aslında geçmişi hatırlamak ve günümüzdeki durumu iyice gözden geçirmek adına, Yaş Antlaşması, çok önemli bir dönümdür.

Said Bey'in ders notlarında, yukarıda değinildiği gibi, “rağmen” dili öne çıksa bile Avrupa'ya rağmen değil, Avrupa ile bütünleşmiş bir Osmanlı varlığının anılmasını çok değerli buluyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nu var eden bir hukuk; yani devletin topluma, yasa üzerinden kurduğu ilişkilerin niteliğini gösteren bir kamu hukuku alanı vardır. Bu yönü, her ne kadar İslami kavramlar etrafında odaklansa da derslerde – kısmen – yasa nedir, Osmanlı için yasanın anlamı nedir, özgürlük ve eşitlik neden önemlidir sorularının cevabı dil yordamı ile aranmaktadır. Zira tarihsel akışın yer yer ağırlık

59 Yaş Antlaşmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'nın Kırım'ı ilhakını tanımıştır. Dahası, Rus ticaret gemileri, Boğazlar'ı geçme iznine sahip olmuştur. Kemal Beydilli, ‘Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834’ (2020)2 (2)Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi, 204.

60 Jacques Ancel, *Manuel Historique de la Question d'Orient (1792-1925)* (Deuxième Edition, Librairie Delagrave, 1926) 1-3 [Önsöz]

kazandığı derslerin çerçevesi gelenek ve kuramsal gücün etkisiyle biçimlenen, bir uzmanlık alanı değildir henüz. Said Bey de böyle bir yapının parçası değildir.

Bizce; ders notlarının tamamının içeriğine ilişkin olarak sorgulanması gereken Said Bey'in 1876 Kanun-ı Esasisi'nin, II. Bölümünde "hukuk-ı umumiye" [genel haklar] ifadesi açıkça yer almasına rağmen, onun yerine özellikle "hukuk-ı siyasiye"⁶¹ kavramını kullanmış olmasıdır. Bu detay, düşündürücüdür. Bilindiği üzere, 1876 Kanun-ı Esasiye'sinin II. Bölümünde, 8-26.maddeler arasında; kişi güvenliği, özgürlük, mülkiyet, vergi, angarya yasağı, din ve vicdan özgürlüğü yanında tabiiyet ilkesi, dilekçe hakkı, kamulaştırma gibi düzenlenen haklar ve özgürlükler, karma niteliklidir.

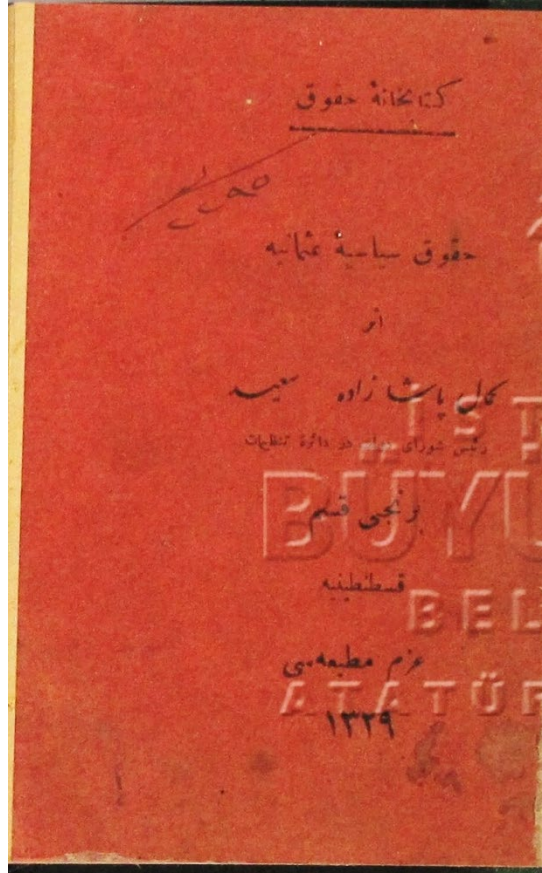
Ders notlarının başında; Aristocu "insanın doğası gereği toplumsal olduğu" yaklaşımının onaylandığını; bununla birlikte bireyci bir özgürlük anlayışına işaret edildiğini söylemiştik. Doğal toplum ve onu kuşatan ahlak anlayışı – ki bu henüz dinden bağımsızlaşmamıştır – karşısında temel hakları, bireysel hakları ya da liberal hakları açıklayabilmek için bir siyasal zemin hazırlığı yapmak gerekirdi. Bu da ancak devlete karşı korunan doğal hakların varlığını, örgütlenmiş bir siyasal toplumun varlığı ile birlikte kabullenmekten geçer. Yani siyasal toplum haklar ve özgürlüklerle birlikte gerçek ve somut bir anlam bulur; bunu idrak için "egemenlik" gibi bir soyutlamaya gerek yoktur. Bu soyutlama, bizde de Batı'da olduğu gibi "ulus devlet" in inşası süreciyle başlar.

KAYNAKÇA

- Adil A, Hadisat-ı Hukukiyye ve Tarihiye Mecmuası(1338/1922 1) 2 Kemalpaşazâde Said Beg ve Mesâi-yi Hukukiyesi 17-23.
- Akkaya Kia R, 'Darülfünun'dan 1933 Üniversite Reformuna; Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Derslerinden Hukuk-ı Amme Derslerine Dönüşüm ve Genel Kamu Hukuku Dersinin Geçmişine Dair Notlar-I'Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Prof. Dr. Mehmed Akad'a Armağan) (Der 2012) 77-99.
- Akay M A, *İbn Haldun'un Ulu'l-Emr'e İtaat Anlayışı* (Adalet 2022).
- Akkaya Kia R, *Bir Ders Konusu Olarak "Devlet" ya da Genel Kamu Hukuku Dersinin Kökenleri* (2. Bası, Beta 2016).
- Akyılmaz G, 'Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi' (2004) IX (1-2) Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2-26.
- Anadol F, *Kemâl Paşazâde Saîd Bey Terâcim-i Ahvâl-i Muâsirîn* (Yüksek Lisans Tezi İstanbul Üniversitesi 2004).
- Ancel J, *Manuel Historique de la Qustion d'Orient (1792-1925)* (Deuxième Edition Librairie Delagrave 1926).
- Aristoteles, *Politika*, Çeviren Mete Tunçay (Remzi 2002).
- Berkes N, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Doğu-Batı 1978).
- Beydilli K, 'Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834', (2020) 2 (2)Hazine-i Evrak Arşiv ve Tarih Araştırmaları Dergisi 199-210.
- Beyhan M A, 'Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey'(1993) XIII, Osmanlı Araştırmaları 167-205.
- Bilsel C, 'Tanzimatın Harici Siyaseti' Tanzimat I (Maarif 1940) 661-701.

61 Said Bey, (n 2) 158.

- Birinci A, 'Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal' (2006) 4 (7) Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 291-349.
- Engelhardt E P, *Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye Türkiye ve Tanzimat Türkçeye Uyarlayarak Hazırlayan Erol Kılınç* (Ötüken 2017).
- Engelhardt E, *Tanzimat Türkçesi Ayda Düz* (Milliyet 1976).
- Engelhardt, Ed. *La Turquie et Le Tanzimat ou l'Histoire des Réformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 Jusqu'à Nos Jours* (Paris 1882).
- Eraslan Z, *Şûrâ-yı Devletten Danıştaya, Yapısal ve Fonsiyonel Dönüşüm (1868-1922)* (TTK 2018).
- Findley C V, 'Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk: İnsan Hakları mı, Hukuk Devleti mi?' (1994) III Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700.Yıldönümü, XII. Türk Tarih Kongresi'ne Sunulan Bildiriler 1195-1202.
- Gergeon F, 'Yasak Kelimeler XX. Yüzyılın Başındaki Osmanlı Sansürüyle İlgili Bir Belge Üzerine' Çeviren Emre Ergüven, Mete Tunçay'a Armağan (İletişim 2007) 191-202.
- Karahanogulları O, *Türkiye'de İdari Yargı Tarihi* (Turhan 2005).
- Karatepe T Ç, 'Eski Harfli Türkçe Basma Eserlerin Kataloglanması' Nail Bayraktar'a Armağan (İBB 2005).
- Kaya G, 'Mekteb-i Hukuk'ta Tanzimat Fermanı'nı Anlatmak: Kemalpaşazâde Said'in Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye Ders Kitabı' (2021) 40 (69) Tarih Araştırmaları Dergisi 294-317.
- Ortaylı İ, 'Tanzimat Bürokratları ve Metternich' 1983 Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (*Prof. Dr.Fehmi Yavuz'a Armağan*) 361-367.
- Özbay Ç, 'Kemalpaşazâde Said Bey'in Usûl-i Maişet-i İnsân Adlı Risalesi ve Türk Etnografya Tarihindeki Yeri' (2021) 5 (2) Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD) 268-300.
- Said Bey (Kemal Paşazade), *Hukuku Siyasiye-i Osmaniye Dersleri* Hazırlayan ve Notlandıran Prof. Dr. Tekin Akılhoğlu (Artikel Akademi 2022).
- Şeref A, *Tarih Söyleşileri* Sadeleştiren Mübcecel Sami Duru, (Açıklamalı Tam Metin) (Sucuoğlu 1980).
- Tunaya T Z, *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku* (Sulhi 1969).
- Turan A, 'Türk Hukuk Tarihinden Bir Yaprak: Hadisat-ı Hukukiye ve Tarihiye Mecmuası' 2022 2 (1) *KHM* 291-322.
- Tuncer H, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)* (2. Basım, Kaynak 2013).
- Yılmaz Y – Kiremitçi M, 'Konya Hukuk Mektebi'nde Anayasa Hukuku Dersleri' (2022) 1 (68) *Adalet Dergisi* 285-337.
- Yüce B, *Galatât-ı Terceme Defterlerinde Çeviri Normları* (Yüksek Lisans Tezi Bilkent Üniversitesi 2009).
- [https://islamansiklopedisi.org.tr/takva\(05.04.2023\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/takva(05.04.2023))

Dış Kapak FOTOĞRAF 1:

Kitabhâne-i Hukuk

Hukuk-ı Siyâsiye-i Osmaniye

Eser

Kemalpaşazâde Said

Reis-i Şurâ-yı Devlet der-Daire-i Tanzimat

Birinci Kısım

Kostantiniyye

Azım Matbaası

1329

حَادِثَاتِ حَقُوقِ سَيَّئِهِ

تَارِيخِيَّةِ

تاریخی، عدلی، اقتصادی مجموعہ

اون ہش کونڈہ بر نشر اولنور

مؤسسہ: عبدالرحمن عادل

۱۵ مایس ۱۳۴۱

قسم تاریخی: ۳

جزؤ: ۳

مندرجات:

یکی عثمانیہ تاریخی

انقلابات فکریہ مناقشہ لری

علاوہ

کتابخانہ حقوقدن: کمال پاشا زاده سعید بک حقوق سیاہیسی — جزؤ: ۱

فی ۱۰ غروشدر

استانبول — مطبعہ عامرہ

۱۳۴۱ - ۱۹۲۵

Hadisat-1 Hukukiye ve Tarihiye

Tarihi, Adli, İktisadi Mecmuadır

On beş günde bir neşr olunur

Müessisi: Abdurrahman Adil

CÜZ 3; Kısım-1 Tarihi 3; 15 Mayıs 1341

Mündericat

Yeni Osmanlılar Tarihi

İnkılâbât-1 Fikriye Münakaşaları

İlave

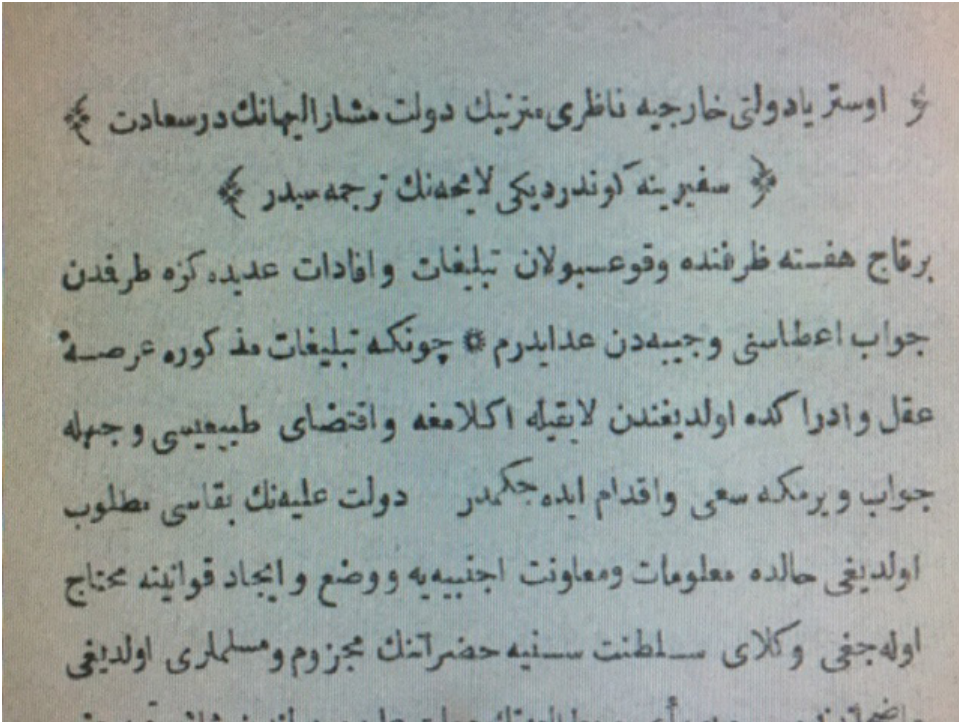
Kitabhâne-i Hukuktan: Kemalpaşazâde Said Beyin Hukuk-1 Siyâsiyesi Cüz – 1

Fi[yat] 10 Kuruştur

İstanbul-Matbaa-yı Amire

1925-1341

FOTOĞRAF III Avusturya Devleti Hâriciye Nazırı Metternik[?in] Devlet-i Müşârunileyhin Dersaadet Sefirine Gönderdiği Lâhiyânın Tercümesidir. Sadık Rifat Paşa Muhârrerât-ı Nadire-Âsar, 697.

FOTOĞRAF IV

Aus Metternich's nachgelassenen Papieren. Herausgegeben von dem Sohne des Staatskanzlers fürsten Richard Metternich-Winneburg, Geordnet und zusammengestellt von Alfons v. Klinkowström, Autorisirte deutsche Original Ausgabe, Wilhelm Braumüller, .Wien 1883, 6. Band, 358.

